

Vajda János „pokoljárása” (1864—1867)

MIKLÓSSY JÁNOS

Vajda János 1863. jún. 3-án lép vissza a *Magyar Sajtó* szerkesztőségétől, 1864. szept. 25-én pedig megszűnik hét esztendeje fennállt lapja, a *Nővilág*.¹ A nagy tekintélyű politikai és irodalmi ellenfeleitől bojkottált költő, aki még elvbarátai jelentősebbjeivel is ellentétbe került,² Kemény Zsigmondnak az alábbiakat írja erről az időszakról:

„Minden jövedelemforrásból kifogyva hazai közintézeteinknél kerestem alkalmazást, de mindenütt önök klikkjének egy-egy boldog sinecurába helyezett fölhízott alakja magasodott föl előttem kárörvendő, ádáz mosollyal. Az írói segélyegyletkezre folyamodtam csekély kölcsönért, s Heckenast Gusztáv úr jótállónak ígérkezett, hogy a kölcsönt havonként visszafizetem, de önök elutasítottak. Javítnoki fizetés mellett ajánkoztam tárcaírónak vagy külföldi rovatkezelőnek, de „a helyek mind be voltak töltve”.³

„Így történt, hogy egy iszonyúan nem szép reggelen arra virradtam, hogy be kelle látnom, miszerint egy időre „itt élnem”, sőt haszonnal „még halnom” sem lehet — nem marada más választás, mint a bécsi korlátnok-ság irodájában fogadni el alkalmazást.”⁴

Vajda 1862-ben közzétett röpirataiban, az *Önbírálatban* és a *Polgárosodásban*, továbbá az 1863-as év első felében általa szerkesztett *Magyar Sajtó*ban — mint ismeretes — élesen szembefordul a nemzeti ellenállás vezető osztályával, a középbirtokos nemességgel, felmondva a *Csatár* szerkesztése idején, 1861-ben, taktikából vállalt akció szövetséget. Önkormányzati törekvéseink kudarcánál is búsítóbb számára az a tapasztalás: a birtokos nemesség többségében immár olyan mérvű együttműködésre sem alkalmas, amilyenre az 1861-es országgyűlést megelőzően talán még képesnek látszott. A nemzeti érdeket nemesivé fokozza le és minimális mértékben sem hajlandó hangot adni a népi-nemzetiségi követeléseknek.

1. *Vajda János Összes művei* (kritikai kiadás), a továbbiakban: VKrK; VKrK VII. 633. ill. 596. l.; korábbi publicisztikai munkásságára l. VKrK VII. k. 566—635. l.
2. VKrK VII. k. 587—589. l.
3. A „*P. Napló*” szerkesztője b. *Kemény Zsigmond úrnak*. PN 1867. dec. 21., 219. sz. közölve VKrK IV. k. 295—301. l. (az idézett lapszámok e kötetre utalnak); a továbbiakban *Nyílt levél*.
4. *Nyílt levél* 296. l.

„Nem! — írja — a nép kérdéséről nem tud senki, nem akar tudni senki (...) A társadalmi reformról, társadalmi eszméről nem beszéltek (...) Igaztalan volnék, ha eltagadnám egy eszme mégis él kebletekben, hatalmas eszme, a nemzetiség. De csak egyedül. Nincsenek ott a nagy ellensúlyozó eszmék: az egyenlőség és testvériség! Tehát ott vagyunk, ahol régen voltunk.

Így lett az — fogalmazza meg ítéletét —, hogy mi ez idő szerint, 1863-ban, hasonlíthatatlanul hátrább állunk a tekintetben, mint 1848 előtt állottunk.”⁵

„Egyedüli mentsvárunk — hangoztatja az *Önbírálatban* — a művelődés, a polgárosulás. Tegyük legelsőbb és főbb gondunk tárgyává a polgárosuló műveltséget s előhaladást társadalmi és szellemi téren — ez biztosítandja nemzetiségünket.”⁶

Kínzó problémáink összessége megoldását a hazai kapitalizmus szárba szökkenésétől várja. Méghozzá egy olyan polgári rend valóságától, amelyben a „szegényebb középrendnek”, a magyar vagy magyarosodó polgárságnak és a belőle vétetett értelmiségnek jut majd a vezető szerep; szemben a *Pesti Napló* köré csoportosult volt centralisták és elvbarátaik koncepciójával, akik a polgári funkciókat vállalt birtokos nemességnek szánták ugyanezt. „Ezen polgárosodás — írja — legyen bel és nemzetközi politikánk irányítója...”⁷ mert... „minden egyéb még maga a politikai önállás is szinte másod rendűvé, mintegy tőle függővé válik mellette”.

Nemzet és haladás történelmünk során többször ellentétként kísértő relációjában, Vajda a progressziót részesíti előnyben — a nemzet jövője érdekében. A közjogi függetlenség kivívásán fáradozó birtokos nemesi csoportokkal szemben úgy sejtí: az idő a társadalmi, gazdasági téren való erőfeszítéseknek kedvez, „a társadalmi reformnak, mely nélkül politikai reform mindíg korai és sikertelen”.⁸ Mindezek megoldásához — vélekedik — az önkormányzat *tavali* (1861-es) *mérve* is elegendő. A békés fejlődés biztosításához pedig a Béccsel való megegyezés az esszenciális kellék.

Koncepciója tehát társadalmi kérdésekben radikálisabb, politikai-közjogi téren viszont engedékenyebb, az akkor szinte kötelezően elfogadottnál, innen a kortárs politikai és irodalmi közvélemény mértékadó köreinek leplezetlen és sokféle módon kifejezésre juttatott ellenszenve.

Am nem túl szerencsés fellépte időpontja, mikéntje, hangja sem. Takítátlanul megválasztottnak érzik ellenfelei, sőt még a vele azonos elveket vallók egyrésze is, például Zilahy Károly.⁹ Presztízsét csorbító a *Csatár* Kispuskatűz rovatában a *Pesti Napló*, illetve a *Szépirodalmi Figyelő* írói és publicistái ellen kezdett háborúskodása hangneme és színvonala¹⁰, s ettől — a bennük kimondott igazságok rovására — röpiratai sem mentesek. Arany János durva megsértése és elveinek osztályosaival, Zilahy Károllyal, Bajza

5. *Magasabb szempontok*. MS 1863. febr. 20., 41. sz. 1. VKrK VII. k. 533—537. 1.

6. VKrK VI. k. 49. 1.

7. *Polgárosodás*. VKrK VI. k. 98. 1.

8. *Magasabb szempontok*. VKrK VII. k. 533. 1.

9. VKrK VII. k. 612., 613. 1.

10. VKrK VII. k. 607—608. 1.

Jenővel szemben követett méltatlan eljárása¹¹ csak politikai és irodalmi ellenfeleinek járt kezére, akik a „szegényebb középrend” szószólójának és a szerveződő irodalmi ellenzék vezérének visszaszorítására, lejáratására törekedtek.

Utóbb, Vajda maga is bírálattal szól ez időbeni elképzeléseiről, magatartásáról. „Embereket és isteneket” magára haragító „kedvtöltésről”¹² éppúgy, mint politikai koncepciójáról (l. Jókai Mórnak írt, 1865 okt. előtti levelét. *Napkelet*, 1925. 311. l.; idézve VKrK VI. k. 455. l.); a pillanatnyi birodalmi-nemzetközi helyzet szülöttjének minősítve azt¹³.

Bécs mindenestre méltányolta Vajda megbékélést elősegítő erőfeszítéseit. Kifejezésre jutott ez már akkor, amikor nem ellenezte Vajdát szerkesztőként a *Magyar Sajtó*¹⁴ élén.

Az elhatározás, „a bécsi korlátnokság irodájában fogadni el alkalmazást” mégis a körülmények keserves kényszeréből, nehezen született meg. Csak akkor, amikor idehaza — mint láttuk — a kör bezárult. Jókaihoz írt, említett levelében, a „formális éhenhalásra” hivatkozik (Boros Dezső 1865 októbere előtt keltnék ítéli levelét: *Vajda János levelezése. Studia Litteraria*. V. Debrecen, 1967, 63. l.).

És itt álljunk meg egy pillanatra: félreértéseket tisztázandó. „Az írói segélyegyletchez folyamodtam — írja *Nyílt levelében* — csekély kölcsönért, de önök elutasítottak.” Vajda vádjára Gyulai Pál, az Írói Segélyegylet titkára *Felvilágosítás*-sal válaszol¹⁵. Idézi az igazgató-bizottság 1964. febr. 28-án tartott ülése jegyzőkönyvének 8. pontját: „Vajda János úr a titkár bejelentése szerint 200 forintnyi kölcsönt kér oly adóssága kifizetésére, mely miatt egzekucióval fenyegetik. A kölcsön visszafizetésére nézve ajánlja Heckenast Gusztáv úr biztosítását, ki az általa szerkesztett, 'Nővilág' [!] szerkesztői díjából, mint kiadó, havonként 10 forinttal lassanként az egész kölcsönt le fogja törleszteni. A bizottság olyan természetűnek találja e kölcsönt, mely nem igen tartozhatik a szabályok alá, kivált a pénztár jelen állásában, de amennyire tehetségében áll az egyletnek, segíteni kívánván a kérelmezőn, megbízza a titkárt, hogy vegye reá Heckenast urat magát a kölcsönre, úgyis egyik lapja szerkesztőjéért [!] tenné s teljesen biztosítva. A titkár jelent, hogy Heckenastnál volt, de ez nem hajlandó a kölcsönre, minthogy már elég sokat tett Vajda János úrért”.

Az igazgató-bizottság erre Gyulait, a titkárt bírta meg, hogy a Segélyegylet nevében a hitelező ügyvédjét beszélje rá az ajánlott havonkénti 10 forintos törlesztés elfogadására. Az ügyvéd ezt az Írói Segélyegylet iránti méltányosságból el is fogadta. „A Magyar Írók Segélyegylete — hangzik a továbbiakban Gyulai indoklása — sem nyugdíj-, sem kölcsön-intézet, s nem a pénzzavarban levő írók számára, hanem a betegség vagy sors csa-

11. Komlós Aladár: *Vajda János*. Bp. 1954., 120–129. l. ill. VKrK VII. k. 588–589. l.

12. *Bécsi élményeim*. II. MV. 1866. jan. 17., 12. sz.

13. Pest, május 11. MU 1867. máj. 12.

14. D. Szemző Piroska: *Heckenast és Vajda szerepe Jókai a „Hon” c. lapja megindulásában*. = MKSZ 1969. 3. sz. 260–262. l.

15. PN 1868. jan. 1., 1. sz.; Gyulai Pál: *Bírálatok, cikkek, tanulmányok*. Bp. 1961. 532–533. l.; a lapszámok az utóbbira utalnak.

pásai miatt ínségbe jutottak, s ezek családja és vagyontalan maradékai, felszámolására alapítottak. Az igazgató-bizottság szorosán véve, nem tartozik Vajda János úron segíteni, azonban kötelességén felül is tett, amit tehetett, sőt annyiban egészen eleget tett Vajda úr kérelmének, amennyiben kiemelte e zavarból, az egzekuciót közbenjárásával felfüggesztette, s éppen oly feltételeket fogadtatott el hitelezőjével, mint aminőket az egyelőre letnek maga Vajda úr ajánlott.”

Íme az Írói Segélyegylet igazgató-bizottságának politikai vagy személyes rokon- és ellenszenvai!”¹⁶

Az 1861 végén alakult Magyar Írók Segélyegylete — alapszabályai értelmében — olyan élő és elhunyt írók vagyontalan özvegyeit és árváit részesítette segélyben, akik az irodalom valamely szakában magukat kitüntették s több évi írói munkásságuk által az általános magyar irodalmi tevékenységre nézve hasznossá váltak. Rendes évi támogatást csak az elaggott, beteggé lett, munkára képtelenné vált íróknak, illetve támasz nélkül maradt özvegyeiknek, árváiknak juttatott. Rendkívüli segélyre elsősorban a betegség szolgáltatott okot, továbbá „minden oly baj, mely később ínség vagy szerencsétlenség szülő oka lehet.”¹⁷ Ilyenkor a Segélyegylet kamat nélküli kölcsönöket, úgynevezett segélykölcsönöket nyújtott, s ezt az érintettek visszafizették.

A Magyar Írók Segélyegylete élén ebben az időben Károlyi István gróf állt elnöki, Eötvös József helyettes elnöki minőségben. Igazgató bizottsági tagokká Arany Jánost, Csengery Antalt, Deák Ferencet, Lónyay Menyhértet, Tóth Lőrincet választották. A testület legaktívabb tényezője kétségkívül a titkár — Gyulai Pál volt. Gyulait és Vajdát sohasem fűzte különösebb rokonszenv egymáshoz. Kapcsolatuk az *Önbírálat* megjelentét követő csetepaték után csak egyre romlott.¹⁸ Hogy Gyulainak Vajda sorsa nem szívügye, azt nem kell különösebben hangsúlyoznunk. Az érem másik oldalát tekintve, viszont arról sem feledkezhetünk meg, hogy amikor költőnk a kölcsönért folyamodik: aktív szerkesztője még a *Nővilágnak*. Az igazgató-bizottság — mint láthattuk — 1864. febr. 28-án tárgyalja kérelmét, lapja pedig 1864. szept. 25-én lát utolszor napvilágot.¹⁹ Kétségtelenül nem örvend már a *Nővilág* ekkor tájt olyan népszerűségnek, mint az indulást követő években. A „harmadfél ezer” előfizető 800-ra csökken idáigra.²⁰ (Friebeisz István, a *Divatcsarnok* szerkesztőjeként, 1854 elején a 650 prenumeráns emlegeti sine qua non-ként.) De: segélykérése idején, 1864. febr. 28-án nem áll még, amit a Gyulai-féle Felvilágosítás jegyzeteiben is olvashatunk: „miután minden jövedelemforrását elvesztette és semminemű alkalmazást nem kapott, csekély kölcsönért az Írói Segélyegylet felé fordult, a Segélyegylet titkára azonban elutasította.”²¹

Anyagi viszonyai romlására vannak adataink.²² Ebből következően

16. Gyulai i. m. 532—533. l.

17. Uo. 531. l.

18. VKrK VI. k. 384—388., ill. VII. k. 930—931. l.

19. VKrK VII. k. 577. l.

20. VKrK VII. k. 597. l.

21. Gyulai: *Bírálatok* 661. l.

22. VKrK VII. k. 588. l.

nyeri el Kemény Zsigmond együttérző nyilatkozatát is hivatalvállalásával kapcsolatban: „míszertint e körülményt soha semmi józan gondolkodású ember nem foghatja ellenem használni”,²³

A nehéz szívvvel távozó Vajdát azután Bécsben kellemes meglepetés éri. „Első napomon — írja barátjának, Kelemen Mórnak — a legjobb benyomásokat nyertem. Mindenki igen jól fogad, s állásomat irigylendőnek tartják. Csakugyan van változás a gondolkozásban.”²⁴

Vajda neve nem szerepel az ekkor Bécsben székelő magyar udvari kancellária személyügyi nyilvántartásaiban. Az „irigylendő állás” mineműségéről mégis az Országos Levéltárban őrzött „Elnöki intézkedés. Kecskeméthy Aurél és Vajda János hírlapírók további alkalmaztatásuk iránt” címet viselő ügyiratból értesülhetünk (918. ikt. sz. érk. szeptember 1. 1865 elnöki számhoz): „Kir. Főtárnokmester [Sennyey Pál] ő nagyméltóságának. Miként Nagyméltóságod előtt tudva van, a Kecskeméthy Aurél felelős szerkesztése alatt itten megjelenő ‚Bécsi Híradó’ politikai napilap további kiadása folyó szeptember hó végével megszüntetik.

Miután Nagyméltóságod óhajával nem találkozott az, hogy Kecskeméthy a nevezett lap egy év alatti megszüntének esetére elődöm és a volt kir. helytartó által neki biztosított további szerkesztői állását a ‚Sürgöny’-nél ez idő szerint újra elfoglalhassa: hajlandó volnék úgy intézkedni, hogy Kecskeméthy jövő október hó 1-sőjétől kezdve sajtóügyi irodámban a hírlapi levelezés s egyéb sajtóbeli munkával ideiglenesen foglalkoztassék.

Azonban Kecskeméthynek illetén való alkalmazása folytán Vajda János, aki az itteni sajtóosztályban eddig hasonló teendőkkeli megbízásban részesült, október hó elejétől kezdve nélkülözhetővé válik, miután pedig különben tehetségei, írói múltja, itten tett szolgálata s ez idő alatt tudomásom szerint kifogástalan önviselete, a további alkalmazásra érdemesnek ajánlják: van szerencsém Nagyméltóságodat folyó hó 1-sőjén 918/eln. szám alatt kelt levelem kapcsában az iránt megkeresni, hogy Vajda János a hivatalos lapoknak nemcsak kiadása, de szerkesztése célba vett közelebbi változtatások alkalmával, már jövő hó 1-sőjétől kezdve, a ‚Sürgöny’-nél eddigi helyzetéhez illő állásban alkalmazni, s e részbeli intézkedéseinek eredményéről engemet mennyire lehetséges mielőbb értesíteni szíveskedjék. Bécsben, 1865. szeptember 5/9.”

A „tanulmányi, közbátorsági, csendőrségi, rendőrségi és színházi ügyek” irányítása (a Nemzeti Színház kivételével) Pápay István előadó udvari tanácsos kezébe kerül, a magyar udvari kancellária újjászervezésekor²⁵ s ő áll élükön időszakunkban. is²⁶ Vajda idézett, 1864. szept. 27-én kelt, Kelemen Mórhoz írt levelében, Pápayt, mint a „szeretetreméltóság és jószág eszményképét” aposztrofálja.

A Tóth Kálmántól kölcsönzött 20 forintra Bécsbe érkező költő „lógós journalistája” lesz a kancellárnak. A helyébe lépő Kecskeméthy (1. az idézett

23. *Nyílt levél* 296. l.

24. Vajda János levele Kelemen Mórhoz [1864] szept. 27. OSzK Kézirattár. A [szögletes zárójelbe] tett Vajda levélkezeltések Boros Dezső *Vajda János levelezése Studia Litteraria* V. Debrecen, 1967. c műve alapján valók.

25. *Bécs. aug.* 6. S 1861. aug. 8., 181. sz.

26. PN 1864. nov. 19.

„Elnöki intézkedés”-t) definiálja így *Naplójában* Vajdától örökölt szerepkörét (Bp. 1905. 194—195. l.); lényegében tehát sajtóreferensként tevékenykedik. Elhelyezkedésében elsősorban Kelemen Mór lehetett segítségére, ezt egy Kelemenhez írt, 1866. aug. 20-án kelt levél is manifesztálni látszik: „én valósággal nagyon szeretnék neked valamivel szolgálni, ki engem barátságosan fogadtál, midőn igazán egész világtól el voltam hagyatva” (OSZK Kézirattár).

Kelemen Mór, Petőfi 1848-as kunszentmiklósi kortese, ebben az időben a magyar udvari kancellárián fogalmazóként teljesített szolgálatot. Vajdához régtől datálódó barátság fűzte. Több évtizedes kapcsolatuk — levelezésük tanúsága szerint — főként a hatvanas évek folyamán intenzív.²⁷ A Vajda szerkesztette *Magyar Sajtónak* Kelemen a bécsi levelezője.²⁸ Reánk maradt levelezése a bizonyosság, hogy Kelemen Mór elsősorban példás hivatalnok voltának köszönhette a kancelláriánál való gyors emelkedését és tekintélyét („El is feledém levelemben kérdezni éppen ezért — olvashatjuk Szokolay Istvánnak, az ismert jogi szakírónak, 1864. máj. 21-én Kelemenhez intézett soraiban — mire mindjárt kancellári változáskor gondoltam [1864. áprilisában Forgách Antal grófot Zichy Hermann gróf váltja fel], t. i. hogy az Ön állapotjára volt-e valami befolyással? Csakhogy olyan egyént, ki mit sem követel, tűr, húzza az igát, s kinek jelességét nagyon lehet használni — mindenki kedvelhet —, ha mint sokszor gondolám, mondám is — nem méltányol”. OSZK Kézirattár).

Kelemenen kívül Kecskeméthy Aurél is egyengette a Bécsbe menekült Vajda sorsát. A Kecskeméthyről mindig elismeréssel szóló poéta²⁹ nem először élvezte a zseniális, de ellentmondásos jellemű publicista támogatását,³⁰ akinek írásait, „Bach-huszár” múltja ellenére, Arany János is szívesen közölte a *Szépirodalmi Figyelőben*, Széchenyi pedig bizalmas köréhez tartozónak tekintette. Kecskeméthy a félhivatalos *Sürgöny* főszerkesztője akkor (1964. júl. 1.—dec. 11.), amikor Vajda 1864. novemberében a lap bécsi levelezője lesz, s jelentékeny szerep jut a költő számára 1865. jan. 1-én induló orgánumánál, a *Bécsi Híradónál* is.

Az idézett, 1865. szept. 5-én kelt „Elnöki intézkedés”-ből pontosan tudjuk: Vajda 1865. szept. 30-ig állt a kancellária szolgálatában. A Helytartótanács elnökségén eltöltött idejének terminusait ellenben csupán saját vallomásai nyomán kénytelenülünk meghatározni. „Leveleidet — kéri Kelemen Mórt — a helytartósági elnökséghez intézd, mert délelőtt ott vagyok, s hamarabb kapom” (1865 [október] OSZK Kézirattár). „Végzetem jótékony szeszélye rendelé — tudósít egyik e korban írt tárcájában — hogy föl kell sétálnom, azaz gyalogolnom ős Buda várába”.³¹ Az „Elnöki intézkedés” amely érdemeiért „eddigi helyzetéhez illő állásban való alkalmazását” helyezi kilátásba, teszi lehetővé számára, hogy 1865. okt. 1-étől hazatérjen, és a *Sürgönyt*él végzett munkája mellett a Helytartótanács

27. Miklóssy János: *Petőfi kortese, Vajda János barátja.* = *Az OSzK Évkönyve.* 1968—1969. Bp. 1971. 337—346. l.

28. VKrK VII. k. 626—627. l.

29. VKrK VII. k. 874—875. l.

30. VKrK VII. k. 585. l.

31. *A várhegy oldalán.* MV. 1866. febr. 11., 33. sz.

elnökségén elhelyezkedjék. „A múlt év nyarán kiléptem a hivatalból is” — írja 1867. dec. 21-én Kemény Zsigmondhoz címzett *Nyílt levelében* (300. l.), ebből következően a Helytartótanács prezídiumában folytatott működése 1866 nyarán lezárult.

*

Itthon hallgatás, sőt rágalom övezi a hazájából távozott nevét, leg-alábbis a középbirtokos nemesség ismert politikai irányaihoz, illetőleg a Kemény—Gyulai-féle irodalmi csoportosuláshoz közelálló lapok esetében: „Vajda János úr — jelenti a konzervatív-municipalista *Pesti Hírnök* —, mint a ‚Tagesbote aus Böhmen’ című prágai lapnak Pestről írják, emlékiratot terjesztett fel Bécsbe, hogy mint lehetne Magyarországon kormány-pártot alakítani”. (1864. nov. 9., 265. sz. Vegyes hírek.)

Néhány nap múltán — fentiek cáfolata is itt lát napvilágot: „Mint biztos forrásból értesülünk, egy prágai lap által először hozott, s ezután más lapok által is közöltt azon hír, hogy Vajda János úr emlékiratot terjesztett volna a m. kir. udv. cancellária elé, *egészen alaptalan*” (uo. 1864. nov. 12. 259. sz.).

Am ezt már nem hagyja szó nélkül a *Fővárosi Lapok*, amelynek irányítói, Tóth Kálmán és Vadnai Károly rokonszenveznek az irodalmi ellenzékkel, jó kapcsolat fűzi mindkettejüket Vajda Jánoshoz, szívesen adnak közlési lehetőséget — még ebben az időszakban is! — a költő munkáinak: „Vajda Jánosról azt írta egy prágai lap, hogy a cancelláriához emlékiratot nyújtott be arról, hogy mint lehetne kormánypártot alakítani. Mi jól tudva, hogy az említett író, e politikai tárgyhoz sohasem kívánt szólni, hallgatunk róla. De bezzeg kapva kaptak rajta mások, s valószínűleg még Pesten gyúrt bécsi levelet is gyártottak annak minél jobban leendő elterjesztésére. Most azonban kissé röstellhetik magukat, miután a ‚P. H.’ *biztos forrás* után írja, hogy az emlékirat előterjesztése sat. *egészen alaptalan*”. (1864. nov. 15., 261. sz. Fővárosi hírek).

Megbecsülésről, szolidaritásról tanúskodnak a *Pest és Bécs (Bécsi Híradó* 1865. jún. 10., 132. sz., jún. 11., 133. sz., jún. 15., 136. sz.) megjelentét hírül adó sorok is: „Vajda János jeles költőnk, kinek rég hallgató lantját irodalmunk sajnálva nélkülözi, igen szép cikket írt a ‚B. H.’-ban ‚Bécs és Pest’ [!] cím alatt. (*Fővárosi Lapok*, 1865. jún. 18., 138. Fővárosi hírek).

*

„Vajda János úr, aki most oly merészen vezércikkez a Magyar Újságban, Pálffy Móric gróf vezetése alatt, mint Zichy Henrik hivatalnoka, nagyjamborul irogatta a Sürögönybe, amit Schmerling diktált” (*Pesti Napló*, 1867. dec. 17., 291—5295 sz.).

A irodalom, a sajtó kulisszatitkaiban járatlan olvasó a *Pesti Napló* idézett közleményéből értesülhetett először Vajda *Sürögönyben* végzett munkásságáról. Amikor a fentiek nyomdafestéket láttak, Vajda már a szélsőbal orgánumba írta a kiegyezést osztályosai elvi álláspontjáról bíráló vezércikkeit. A *Sürögöny* viszont (1860. dec. 1—1867. márc. 10.) a kormány szubvencionálta félhivatalos lap volt, a Schmerling-korszak még kellően

el nem távolodott rossz emléke. Munkatársait a nemzeti ellenállás táborában — természetesen — bizalmatlanság övezi, jövőjüket tekintve bizonytalanság rémíti.

Illusztrációként Rajkay Friebeisz Istvánnak, az ötvenes évek válalkozó kedvű divatlap-szerkesztőjének és kiadójának Zichy Hermann kancellárhoz írt, 1865. jan. 4-én kelt folyamodványát hadd mellékeljük (IV. B. 25. A Magyar Helytartótanács elnöksége). Bulyovszky Gyula, a *Sürgöny* Kecskeméthy Aurélt követő szerkesztője lapja újjászervezésére szánja el magát és 1865. febr. 1-i hatállyal Rajkay Friebeiszet is kiakolbóltja munkatársai sorából. Friebeisz „ha a lap érdeke szükségessé tenné” elbocsátását, legalább február—márciusi illetményének kézhez kapását kéri a kancellártól. Elgondolkoztató indokkal: „miután önálló munkák általi keresetre az irodalmi forgalom jelen pangása, más ellenkező politikai irányú lapoknál leendő alkalmazásra pedig épen amiatt nem lehet hamar biztos kilátásom, mert kormánylap munkatársa voltam”.

Vajda a *Pesti Napló* eljárását — nem egészen alaptalanul — denúnciációnak, nemtelen üzleti fogásnak minősíti, amelynek célja nem más, mint a szélsőbal lapja hitelének lejáratása, előfizetői „megugratása” („midőn — érvel — ez író egy független lapnál [t.i. a MU] szerény névtelenség inkognitójában működik, az előfizetések idejében e lap érvei ellen azon fogáshoz folyamodni, hogy őt a közönség előtt megnevezvén bevádolja, miszerint egykor az egy gyűlölt regime alatt szolgált.”³²

„E hivatalban [ti. a kancelláriában] — számol be Bécsben töltött idejéről a továbbiakban — teljesítém a kötelességemet, mint hivatalnok. Azonkívül azonban, mint író egyetlen sort sem írtam azon rendszer mellett³³ (...)

Vajda monográfusa szó szerint veszi a — mint később látjuk — rendkívül diplomatikusan fogalmazott mondatokat. Kancelláriai működéséről, szólva, hozzáteszi: „Írni azonban nem írt a schmerlingi sajtóiroda lapjába a *Sürgöny*be”³⁴. Ám a későbbi kutatások bebizonyították: Vajda 1864. nov. 13-ától 1866. nyaráig dolgozott — s munkatársként.³⁵ Pályafutását a félhivatalos lapnál, bécsi tudósítóként kezdi. Első írása, *Bécs, nov. 11.* címmel 1864. nov. 13-án (260 sz.) jelent meg.

A *Sürgöny*nek Vajdát előzően Ludasi Mór a bécsi levelezője. Ilyen minőségben, a *Csatár* megjelenése idején vitába is bocsátkoznak³⁶. A *Fővárosi Lapokban* 1864. nov. 8-án arról értesülünk: a „magyar ókonzervatívok” bécsi lapja, a *Debatte* nov. 12-én megindul, és „szerkesztője csakugyan Ludassy-Gans úr, a hivatalos ‚Sürgöny’ volt bécsi munkatársa lesz” (*Bécsi hírek*).

A *Sürgöny*nél megürült bécsi levelezői állás mind a lapnak, mind a költőnek kapóra jöhetett. Az egyik egy jeles tollú publicistát nyert, a másik szűken dotált kancelláriai hivatala mellett jelentékeny jövedelmekiegészítésre tett szert. Vajda első, Bécsből kelt írása — mint jeleztük —

32. *Nyílt levél.* 391. l.

33. Uo. 299. l.

34. Komlós I. m. 136. l.

35. Miklóssy János: *Vajda János ismeretlen évei.* ItK 1969. I. 73—75. l.

36. VKrK. VII. k. 420—423., 873—875., 430., ill. 877. l.

1864. nov. 13-án jelenik meg, az utolsót, *Bécs, aug. 22.* címen 1865. aug. 24-én (193. sz.) írja. A két terminus között eltelt, közel egyéves időszakban, mintegy negyvennyolc „bécsi levelet” és egy kétrészes *Bécsi tárcát* (1865. ápr. 8–9., 81–82. sz.) ír. Pestre visszatérve *Pesti tárcá* című, X jegy alatt megírt munkájával jelentkezik először, 1865. okt. 3-án (226. sz.). 1865. október 3-ától az év végéig kilenc további írás jelenik meg tollából, vezércikkek és tárcák, többnyire névtelenül. Név nélkül írja Bécsből küldött tudósításait is, kezdetben néhányszor # jel alatt (1864. nov. 13., 260. sz., nov. 15., 261. sz., nov. 16. 262. sz., nov. 22. 287. sz. stb.). Nevének kezdőbetűjével (v.)-vel jegyzi az *Egy magyar operaház Pesten* c. cikkét (1865. okt. 15., 236. sz.), továbbá a „Napi újdonságok” rovatban, 1865. dec. 28–29-én (296–297. sz.) megjelent glosszáit (a v jegyet kis- és nagybetűs változatában az előzőek és a későbbiek során is többször használja; l. VKrK VII. k. 571–572. l.).

Kétkedés nélkül Vajdának tulajdonítható írásokat 1866. januárjától nem találhatunk a *Sürgönyben*. Pedig kapcsolatuk fennállt! Barátja, Kelemen Mór is tudott róla. „Ez órában kapom küldeményedet, a ‚Sürgöny’ szerkesztőségében — írja Kelemennek — anélkül, hogy rájöhettem volna, mely úton jött, mert ritkán, csak ‚esetről esetre’ látogatok ide” (1866. jún. 6. OSZK Kézirattár). Igaz, a nem Kecskeméthyől szerkesztett lap arculata is jelentősen megváltozik. A bőséges bel- és külföldi lapszemlék, hivatalos közlemények mellett az országgyűlés eseményei, beszédek és beszámolók töltik meg úgyszólván teljes terjedelmét, alig hagyva helyet vezércikkeknek, tárcának, szépirodalomnak, irodalmi és színházi kritikának. Egyik-másik jellegtelen tudósítása talán Vajda tollából származik? Ezekről azonban bizvást elmondhatjuk, a „kényszerű kenyérgötelesség” szülőttei.

De: Vajdától származnak-e a neki tulajdonított írások? Nagy többségről nyugodt lélekkel állítható. Bécsi tudósító voltát egyébként ő maga fedi fel. „Így most — írja — kényszerű kenyérgötelesség az írói karzat rendes látogatójává tett, s mi több ezelőtt egy évvel, a bécsi birodalmi tanács, magyarán reichsrath egy pár mozgalmasb ülésébe indított, holott a dictioik iránti — magyar embernél megfeythetlen — ellenszenvennél fogva, magam jó szántából egyiket úgy, mint másikat messze elkerültem volna”.³⁷ S valóban, *Sürgönybe* írt „bécsi levelei” tanúskodnak arról, hogy 1864–1865 fordulóján — egy év előtt — több alkalommal foglalkozott a birodalmi tanács munkájával, beszámolt egy-egy érdekesebb üléséről (*Bécs, nov. 17.* és *Bécs, nov. 20.*, 1864. nov. 22. 267. sz.; továbbá *Bécs, nov. 29.*, 1864. dec. 1., 275. sz.; *Bécs, május 8.* 1865. máj. 11., 108. sz.).

Tartalmi-gondolati, stiláris motiváció szavatol esetről-esetre a további cikkekért! Alig van írása, amelybe jellegzetes politikai, társadalmi, irodalmi elképzeléseiből legalább néhányat bele ne lopna. Bécsi tudósításait és későbbi, *Sürgönyben* megjelent munkáit olvasva, nyugodtan kijelenthetjük, hogy azok túlnyomórészt Vajda nézeteit, egyéni elgondolásait tartalmazzák, legalábbis — jelentősebb írások vonatkozásában. Szerkesztői direktívákat természetesen kaphatott. Pontosabban: aláírás nélküli cikkekről lévén szó, óvakodott a lap általánosan ismert irányával ellentétbe kerülni.

37. *Jegyzetek az írói karzaton.* MV 1866; márc. 24. 69. sz.

Társadalmi kérdésekben az 1862-es röpiratok elképzeléseit vallja, legfeljebb hangfogóval, higgadtabban. Politikai-közjogi téren változatlanul az osztrák—magyar megegyezés híve, de nem lépi át a *Polgárosodásban* és az általa szerkesztett *Magyar Sajtó*ban e vonatkozásban felállított határokat.

*

Vállalja-e Vajda *Sürgöny*nél töltött múltját Keményhez írt *Nyílt levelében*? Expressis verbis sohasem mondja ki, de nem is tagadja. S az alább következők pedig egyenértékűek a beismeréssel: „Tudhatja [t. i. Kemény], hogy hazánk jelenleg élő legnagyobb, legnépszerűbb ellenzéki írói is voltak oly körülmények közt, midőn a hivatalos lapokba dolgoztak, hogy önfenntartásukra néhány fillérhöz jussanak. Beszámítás alá azért csupán az esik, amit valaki akkor ír, midőn jó és rossz között, habár némi áldozattal is, választani módjában áll.” (*Nyílt levél.* 300 l.).

Kemény és elvbarátai, Gyulai Pál, Csengery Antal, Salamon Ferenc voltak azok a „jelenleg élő legnagyobb, legnépszerűbb ellenzéki írók”, akik a kormány félhivatalosánál, a Szilágyi Ferenc szerkesztette *Budapesti Hírlap*nál jelentkeztek írásaikkal, midőn 1853. febr. 12-én a *Pesti Napló* szerkesztése a jelleméről nem híres Török János kezére került. Gyulai még a magyarázkodást is szükségesnek látja: „örömmel fogadta ajánlatomat [t. i. Szilágyi Ferenc] — írja gróf Nádasdy Lipótnénak —, s szerződött velem egy évre, megígérvén, hogy semmiben sem korlátoz csak politikába ne elegendjem (...) Nem voltam a kormány béreltje, a Budapesti Hírlapba azért írtam, mert csak ez egyetlen lapba lehetett írnom. Szilágyi nem honorálta jobban cikkeimet, mint más szerkesztő, s éppen nem anyagi haszn miatt szerződtem vele. Amit írtam, teljes meggyőződésem volt.”³⁸

„Mint író egyetlen sort sem írtam azon rendszer [t. i. a Schmerling-provizórium] mellett — hangoztatja Vajda is. — Mutassanak ki nekem egy politikai sort, amelyet bár névtelenül írtam volna ide.”³⁹ Így igaz, mind a *Sürgöny*ben, mind a *Bécsi Híradó*ban (a *Magyar Világ*ba csupán tárcákat ír) társadalmunk, irodalmunk és kulturális életünk problémáinak szentel elsősorban figyelmet, e tárgykörből valók nagyobb lélegzetű írásai is. Politikai megnyilatkozásai — amennyiben szórványosan előfordulnak — inkább sajátos egyéni nézeteinek, mintsem a Schmerling-rezsim felfogásának deklarációi.

Korábban ismeretett politikai-irodalmi elvei, no meg balkézrel vívott csetepatéi folytán a hatvanas években Vajda is hasonló helyzetbe került, mint Gyulaiék egy évtizeddel előbb: más választása nem akadt, mint a kormány lapjainál (*Sürgöny*, *Bécsi Híradó*) keresni alkalmazást. Helyzetüket megkönnyítette, hogy sem a Bach-éra szubvencionált lapja, sem a Schmerling-kormányzat orgánumai nem kívántak politikai irányzatukkal feltétlen azonosulást irodalmi szemleíróiktól, színházi rovatvezetőiktől, szakíróiktól és — az esetek többségében — „újdondászaiktól” sem.

38. Gyulai Pál levelezése 1843-tól 1867-ig. Bp. 1961. 284—285. l.

39. *Nyílt levél* 112. l.

Magyarázható-e kizárólag a „jövedelem-kiegészítésre” való törekvéssel Vajda Sürgőnyénel, *Bécsi Híradónál* vállalt szereplése? Korábbi megnyilatkozásait figyelembe véve, nem. „A tehetségek egy része — írja *Lapunk s a lapirodalom* c. cikkében, egy évvel korábban — a kormány hivatalos és nem hivatalos közlönyei mellé szegődik. És szintoly ritka, mint nagy tanulságú tünemény, — amiről majd később bővebben, — hogy előadhatná magát eset, miszerint oly szigorú viszonyok közt, minő provisoriumunk, a hivatalos és félhivatalos kormányközlönyök sokkal *tágabb téren*, magasabb és világosabb eszmekörben, valósággal szabadabban mozognak és általános érdekű dolgokban liberálisabb irányban működnek, mint a tulajdonképpeni ellenzéki, független, úgynevezett hazafias napisajtó! Ez hihetetlen, szörnyű és csodálatosnak tetszik sokak előtt — de hisz éppen ez bizonyítja, hogy a nyomás mennyivel nagyobb alulról, mint felülről.” (*Magyar Sajtó*, 1864. jan. 25., 20. sz.; I. VKrK VII. k. 525. l.)

A középbirtokos nemesi pártok politikájával szembeforduló, társadalmi kérdéseinkben radikálisabban gondolkodó polgári értelmiségi sorai ezek; akit egyszersmind lépreccsal — nem ritka jelenség ez az ötvenes-hatvanas években! — a Habsburg-hatalom nemesi vezetésű nemzeti oppozíciónk ellenében alkalmazott, polgári színezetű demagógiája, a kapitalista fejlődés irányába tett — érdekeivel mindig szinkronban levő — reform-tevékenysége.

Szívesen vették munkatársaik sorában a középbirtokos nemesi pártok politikájával szemben szót emelő írókat, publicistákat a kormányzat érdekeit szolgáló orgánumok is. Ők ugyancsak a középbirtokos nemesi koncepcióval álltak átellenesen. Igaz, bírálatuk jobbról jött, de — taktikusan — sok haladó elemet, reális vonást tartalmazott, s mindehhez értelmiségi szerkesztőik (Kecskeméthy Aurél, Ludasi Mór stb.) próbálták szolgáltatni a hitelt. De: kapóra jött az „ellenzék” íróinak, publicistáinak (Vajda János, Áldor Imre, Szini Károly) is, hogy laphoz, méghozzá olyan orgánumhoz jutottak, amely — ismét csak taktikából — kulturális kérdésekben és társadalombírálat terén szabad kezet biztosított nekik.

*

A *Bécsi Híradó* 1865. jan. 1-én indul Bécsben (programját tartalmazó mutatványszáma 1864. dec. 18-án jelenik meg). Kiadó-tulajdonosa és felelős szerkesztője Kecskeméthy Aurél. „Tűrhetetlenné vált viszonyaink” „kibonyolítását” az osztrák—magyar megegyezést vallja programjának, valamint a nemzet megismertetését a politikai realitás tényeivel (*Programféle*. 1864. dec. 18. Mutatványszám).

Lapjaink fanyalogva fogadják feltűnését. Szerkesztőjét Bécs bértollnokának tartják, neve nem jó csengésű a nemzeti ellenállás köreiben. (Kecskeméthy szép ígéretekkel, de eredmény nélkül tett toborzó útjáról a különböző szerkesztőségekben, gúnyosan szól a *Fővárosi Lapok* is. 1865. márc. 8. 64. sz. Fővárosi hírek).

Ám Kecskeméthy nemcsak tehetséges, de becsvágyó szerkesztő is. „A szerkesztőség sok pénzbe kerül” — jegyzi *Naplójába* — mert ambícióm érdekes, jó lapot adni” (Bp. 1909. 185. l.). „Jobb magyar lap — jelenti ki ugyanitt — sohasem volt, általánosan elismertetik”. Alig egy hónap múltán,

ápr. 14-én azonban a közelítő vég réme csendül soraiából. 500 főnyi — különben sem jelentős — előfizető-gárdája 80-nal csökkent. A magyar országgyűlés tél előtti összehívása nem várható. „Az idő eseményekben szegény. Schmerling, kinek lapjául tartatik a B. H. egyrészt állásában ingadozni látszik; másrészt elidegeníté magától a kiegyenlítésre hajló s már közeledni kezdő elemeket a Reichsratban március 30-iki nyilatkozata által” (*Napló* 186. l.).

A legtalálhatóbb kortársi megítélést a *Fővárosi Lapok* adta a *Bécsi Híradó*-ról, megszüntekor: „Ami e napi közlöny politikai oldalát illeti, arról nem kívánunk sokat szólni; e részben elveit, nézeteit soha nem osztottuk; de van egy másik oldala, melyről kötelességünk elismeréssel nyilatkozni, miután *tárcájában* és vegyes rovataiban oly tág tért nyitott az irodalmi és művészeti ügyeknek, továbbá a társas élet feltűnőbb eseményeinek, hogy e tekintetben minden más politikai lapnál elevebben működött. *Tárcája* folyvást tele volt értékes, eredeti cikkekkel és jó fordításokkal, és sokszor bátran hozzá szólott olyan kényes kérdésekhez is, melyekről pesti társai kényelmesebbnek látták hallgatni. Igaz, hogy szóvitájában túl lépett a határokon, néha személyeskedett is; de az egészét összevéve, éber figyelemmel kísért minden hazai közügyet, s mindig tanúsítá, hogy az irodalmi és művészeti előhaladás szívében fekszik. Ha politikája — melyet az idő (hála istennek) túlszárnyalt és elítélt — az életrealitás ily elemeivel bírt volna, bizonyára nem szünnék meg a jövő hó végével” (1865. aug. 30., 198. sz. *Fővárosi hírek*).

*

Arról, hogy Vajda a *Bécsi Híradó* munkatársa volt, maga a lap tesz említést. Utolsó számában Náday Ezüstös (Ágai Adolf) búcsúzik, „szatirikus nekrológban” az olvasóktól [„*Bécsi Híradó*” vagy „A halva született nagyapa...” (1864. szept. 30., 224. sz.)]. „Szatirájának” szereplői a lap munkatársai, Kákay Aranyos (Kecskeméthy Aurél), Náday Ezüstös, Áldor Imre, Vértesi Arnold, Bródy Zsigmond, Dobsa Lajos, Berczik Árpád, Roboz, Szini Károly — és Vajda János.

Bírjuk másrészt az érintett „vallomását” is: „S ezek az emberek [t. i. *Pesti Napló* irányítói] merik e rovat vezetőjének [Vajdának] szemére vetni, hogy egykor anyagi viszonyaitól szorítva a „B. H.” újdonsági rovatát kezelte, olyan szabadelvű szellemben, s a magyar érdekek olyan meleg felkarolásával, hogy ezt a rovatot még a lap legdühösebb ellenei is szívesen olvasták.”⁴⁰

„Kétségtelenül V[ajda] hangja ez — állapítja meg az idézett glosszát felfedező Seres József — erősen tükrözi személyes ellenszenvét, és szélsőségre hajló felfogását” és a dec. 21-én megjelent *Nyílt levél* „előhírnökének” tekinti.⁴¹ Vajda szerzőségére utal — sok más momentum mellett — a glosszában idézett ifjabb Dumas-féle „Clemenceau-pör” emlegetése is, amelyet az előző évben éppen ő, a glossza írója fordított magyarra.⁴²

40. *Magyar Újság* 1867. dec. 17., I. VKrK V. k. 542. l.

41. VKrK IV. k. 542. l.

42. *Fővárosi Lapok* 1866. okt. 7., 229. sz. *Fővárosi hírek*; Miklóssy i. m. 79. l.

Vajda tehát — mint az a fentiekből látható — állandó munkatársa, rovatvezetője a *Bécsi Híradónak*. Ő szerkeszti és jórészt írja a *Fővárosi Lapok* által dicsért „Vegyes nagy és apró események” elnevezésű rovatot, s nem csupán „egy elfeledett tárcája: a Pest és Bécs jelenik meg ott”, ahogyan Komlós Aladár állítja.⁴³

Vajdának tulajdonítható a III. Napoleon Julius Ceasarról írt könyve fölött elmélkedő *Caesari és írói dicsőség* című, (V) jegyű tárca, (márc. 31. 74. sz.) a három csillaggal (* *) jegyzett *Néhány szó egy „közös ügy”-ről* (máj. 6., 104. sz.), továbbá a Louis Adolphe Thiers *Histoire du consulat et de l'empire* c. húsz kötetes nagy művéből készült fordításrészletek (márc. 8., 55. sz.; márc. 9., 56. sz.; márc. 10., 57. sz.; márc. 11., 58. sz.). Thiers idézett munkájából Vajdától származó fordítássorozatot közöl a *Fővárosi Lapok* is, 1864 őszén. Magyarításai utóbb három kötetben látnak napvilágot.⁴⁴ A fentiekén túl jó néhány — tematikájánál fogva — Vajdáénak tulajdonítható fordításra találhatunk még a *Bécsi Híradó* tárca-rovatában (Napoleon Julius Caesarjának bírálata Silvestre Sacytól, a *Journal des Debats*ban. 1865. ápr. 11., 83. sz. stb.), de költői-közírói működésének megítélése szempontjából fontosabbak a „Vegyes nagy és apró események”-be írt jegyzetei, reflexiói.

A sokszor szinte tanulmány terjedelmű írásokban lehetetlen rá nem ismernünk Vajda annyira jellegzetes stílusára, sajátos elmélkedéseire, megállapításaira. Am óvatosság nélkül ingovány martalékává válhatunk! A *Bécsi Híradónál* „újdondáskodó” Vajda az 1855–56-os *Magyar Sajtból*, *Nővilágból*, *Csatárból* jól ismert mínusz (—) jegy mellett másokat is használ írásai jegyzésére, többek között — az eddig tőle szokatlan három csillagot (* *) Tartalmi-gondolati momentumokat és értékeket, továbbá stílusis és életrajzi elemeket számba vevő vizsgálataink során úgy döntöttünk: a három csillaggal jelölt írások tulajdoníthatók csak vitát kizáróan Vajdáéknak. És akkor a filológia ördöge egy ilyen glosszával szegte kedvünket: „A ‚Koszorú’ utolsó számában egyszerű, de azért megható sírirat olvasható, melyben a legékesebb magyar toll, Arany János tollja jegyzi föl a nagy költő alig néhány éves magzatának, a ‚Koszorú’-nak elhunytát.” „Mi Arany János szerkesztői pályáját mindig más szemmel láttuk, mint környező kollégáink. A ‚Figyelő’-t ab initio elhibázott vállalatnak tartottuk, oly iránnyal, rectius: tartalommal bírván, mely másutt sem nagy, nálunk meg éppen igen is szűk olvasókörre számíthatott. Jobb reménnyel valánk egy ideig az annak hamvaiból keletkezett ‚Koszorú’ iránt (...) Nem láttunk benne csodát, csak egyszerűen jó lapot.” A „nem jobb, de elevenebb és változatos” *Fővárosi Lapok* azonban lassan elhódította Arany folyóirata közönségét. „A ‚Koszorú’ — írja a továbbiakban —, mely hajdan belletristicus közleményeiért volt keresett, utóbbi időben csak úgy lett kapóssá, ha a szelleműs Gyulai egy-egy kis irodalmi skandalumot arrangírozott benne. A ‚Napló’ által kiemelt, ‚határozott irány’-t (miféle irány?), mi egész pályája alatt nélkülöztük, kritikáit pedig, (talán ép azért, mert a lapok egyrésze supremum forumnak declaralta) örökösen a lap Achilles-sarkának tekintettük.

43. Komlós i. m. 136. l.

44. Miklóssy i. m. 79. l.

Olvasmánynak nehézkesek, tanulmánynak kissé felületesek, hébe-hóba — kivált a Gy. P.-féle Shakespeare-bírálatok — meglehetősen unalmasak is valának. Annyi eltagadhatatlan, hogy hatása nem is hasonlítható az „Athenaeum”-éhoz. Nem adott egyetlen új nevet sem irodalmunknak, nem rendezte a forradalom óta chaotikus irodalmi viszonyainkat, nem volt elég figyelemmel a külföldi belletristikai és aesthetikai mozgalmak iránt, s ha őszintén igyekezett is legjobb erőinket maga köré egyesíteni, fölhasználásukban hiányzott az erélyes és biztos kéz irányadó és szigorú ellenőrködő befolyása.”

Érvelése Vajda jellegzetes irodalom-szemléletét tükrözi. Reá utal a stílus, nem különben a személyes kapcsolatok is. Aranyról a *Csatárban* elkövetett otrombasága óta mindig tárgyilagosan, szinte bűnbánó tisztelettel nyilatkozik (l. a *Nővilág* 1863—64-es Vajda-glosszáit; vö. továbbá Komlós i. m. 122. l.). Gyulain, a *Pesti Napló* publicistáin, „ítészein” viszont annyiszor suhint végig, ahányszor alkalma adódik. A hang Jákóbé — mondhatnánk —, amikor felfedezzük Ézsau karját. „Nem láttunk benne [a *Koszorúban*] csodát ekkor sem, csak egyszerűen jó lapot, s minthogy napi sajtónk sajnos állapotát tekintve már ez is sokat nyomott, örömmel ragadtunk tollat, egy akkorában vezetésünk alatt volt vidéki közlöny hasábjain külön cikkben ajánlva az irodalmi fontosságú vállalatot.”

Mikor „vezetett” Vajda „vidéki közlönyt”, ahol „külön cikkben” ajánlotta „az irodalmi fontosságú vállalatot”? *A szalak Áldor Imréhez vezettek*. Ő irányította 1863-ban főmunkatársi minőségben az *Egri Postát*, (l. 1863. jún. 24-i, 26. számát), s az általa szerkesztett *Hírkürt* egyik tőle eredő jegyzete tudósít Arany folyóiratáról („A *Koszorú* mind érdekesebb lesz. A legjobb hangzású nevekkal találkozunk minden számában. Csak újdonsági rovatát bízna ügyesebb kezekre”... stb. 1863. márc. 12., 11. sz.).

Áldor Imrétől származnának — ezek szerint — a *Bécsi Híradó* három csillaggal útrabocsátott írásai? Úgy tűnik! Náday Ezüstös alias Ágai Adolf is őt szerepelteti már idézett „szatirikus nekrológiájában” „udvari káplán, s udvariatlan újdondászként”, célozva Áldor szerzetesi múltjára (*Bécsi Híradó* vagy „A halva született nagyapa”. 1865. szept. 30., 224. sz.). Mégis sommásan ítélkeznénk, ha a fentiekre ügyelve, igent mondanánk. Igazunkat bizonyítandó, vegyünk egy másik, három csillaggal jegyzett glosszát, jelesül az 1865. júl. 20-áról kelteztet (174. sz.). *A Budapesti Szemle* 1865. évi 5. számát ismerteti, megjegyezvén, hogy a „füzet öt cikket hoz, s mind az öt történeti tárgyú”, majd így folytatja: „Újabb időben a história-írás csak olyan szenvedély lett nálunk, mint a forradalomra következő években a lantpengetés volt. Ehhez hazafiúi fájdalom (!) jaidult föl nem ritkán az utcasarki koldus rongyaiban és undorral vegyes szájalmat ébresztő nyomoréksággal, abban a hazafiúi büszkeség keres és oszt tápot. Nem csodálkozunk rajta. Politikai életünk a nyilvánosság teréről leszorítatván — itt szövődött tovább (...)” Különösen Thaly Kálmán „termékenységét” véli aggasztónak.

Merészkedjünk elő játszmát döntő adunkkal, hősünket idézve: „Megjegyzésemmel a világerő sem akarok a magyar tudományos szellem ez új áramlásának útjába állani; elborítana az bizonyosan, ha egyébbel nem sárral, s ha nehezen menekült meg a hazafiatlanság gyanújától, ki anno

dni 1855, 56 etc. a magyar Parnassus körül röpkedő veréb, csíz, stiglic, szajkó s más gyenge szárnyú, de hangosan csiripelő sereget „sas röptű fülemüléknek elismerni vonakodott, sans doute egyenesen hazaárulónak declaráltatnék, ki történéseinket Macaulaynál vagy Mommsennél csak hajszállal is kisebbnek állítaná.”

Vajda gondolatai ezek, övé a stílus is. A realista tájékozódás, téma-választás, szemlélet polgári fogantatású igényét fogalmazza meg történettudományunkkal szemben: „hasonlíthatatlanul nehezebb, fárasztóbb, csaknem megoldhatatlan munkára vállalkozik, ki szellemi fejlődésünk és művelődésünk, a magyar archeológia, művészet stb. múltját akarná megírni”. Azaz: a művelődéstörténet hivatott a polgári szellemiségű történettudományt képviselni a feudális rekvizitumokkal terhelt politikatörténettel szemben. S jó érzékkel glosszáját Thaly Kálmán történettudományunk fejlődését károsan befolyásoló, mind erőteljesebbé váló történeti előretérése idején teszi közzé.

Vegyük még az elmondottakhoz „bizonyítás-kiegészítésként”, hogy Áldor Imre 1838-ban született, 1855–56-ban, tehát 17–18 évesen aligha hadakozhatott olyan hatásosan a glossza említette módon az epigon-líra ellen mint például Vajda.⁴⁵ Költőnk személyiségének „ujjlenyomatait” több tucat glossza hordja magán.

Identifikálhatók-e kétséget kizáróan a Vajdától eredő glosszák? — nyugtalankodhatik az olvasó. Nos igen, legalábbis a jelentősebbek esetében. Nehezíti természetesen a dolgunkat, hogy a *Bécsi Híradó Vegyes nagy és apró események* rovatában nemcsak Vajda használ a korábbiaktól eltérő jeleket, hanem az általa választott jelekkel mások is élnek, például Áldor Imre — a három csillaggal.

Áldor Imreirodalmunk, publicisztikánk szerény képességekkel megál-dott, szorgalmas, rokonszenves személyisége, korán Vajda és Zilahy Károly vonzaskörébe került. 1860 novemberétől bécsi levelezője a *Nővilágnak*. (L. VKrK VII. k. 585. l.), és évek múltán is elismeréssel szól a lap teljesítményéről (uo. 595. l.). Cikkeket ír a Vajda szerkesztette *Magyar Sajtóba* (uo. 629. l.). Rövid időre ugyan ismeretlen ellentét árnyékolja be relációjukat (uo. 588. l.), de ezt követően még elmélyültebb lesz kapcsolatuk. Szót emel a vesszőfutásra ítélt költő mellett (uo. 579. l.), még a Thaly-féle botrány idején is (632. l.).

Szatellitaként kíséri Vajdát előbb a *Bécsi Híradó*, utóbb a *Magyar Világ*, majd a *Magyar Újság* redakciójába.⁴⁶ Szinte az önfeladásig azonosul az általa nagyrabecsült poétával. Nemcsak politikai, társadalmi, irodalmi értékítéleteit teszi úgyszólván maradéktalanul magáévá, de stílusát is — epigonként.

Kecskeméthy, a szerkesztő szemlátomást szabadkezett ad Vajdának a *Vegyes nagy és apró események* szerkesztésében, legfeljebb a lap politikai irányának respektálására figyelmeztethette. Itt megjelent glosszái — ennek megfelelően — markánsabban juttatják kifejezésre sajátos társadalmi-kulturális nézeteit, mint *Sürgöny*-beli cikkei. Ilyen körülmények között a rovat-

45. VKrK VII. k. 77–78., ill. 86. l.

46. Miklóssy i. m. 77., ill. 80–81. l.

vezető szuverénül láthatta el instrukciókkal, ötletekkel munkatársait, közöttük Áldor Imrét. A *Bécsi Híradó* három csillaggal jegyzett glosszáit olvasva, ezért okozott különös nehézséget fellelni azokban a csak Vajdára jellemző egyéni vonásokat.

*

A *Magyar Világ* egyik, Vajda Jánostól névvel először jegyzett tárcája láb-jegyzetében az alábbiak olvashatók: „Tapasztalván, hogy e lap tárcájában névtelen, részint álnevek alatt megjelent némely tárcacikkek írását több oldalról nekem tulajdoníták, tudatni szükségesnek találom, miszerint e lap keletkezte óta csupán ‚Bécsi élményeim’ és ‚A várhegy oldalán’ s ‚Jegyzetek az írói karzaton’ című cikkeket írtam a lapba — többet nem. Jövőre pedig épen félreértések kikerülése végett, nevem alatt fogok írni. V. J.” (*Nyelvhibáink özönéből*. II. 1866. márc. 30., 74. sz.). A *Magyar Világban* közölt tizenöt tárcá egyike-másika prózája díszei közé sorolható. Meglepő módon egyet sem tartalmaz belőlük a költőnk összeállította próza-kötet (*Próza*. Bp. 1887, 292 l.). Megtagadásukhoz jogcímet talán az önkéntesen feledésre ítélt esztendőkből születésük szolgáltattott. Több mint száz évvel keletkezésük után, 1969-ben szerez róluk tudomást először a Vajda-filológia is.⁴⁷

*

A *Magyar Világ*ot Ludasi Mór alapította mint tulajdonos, kiadóvá és felelős szerkesztővé Székely Józsefet hívta meg maga mellé. A lap működése kérésreletű volt, 1865. dec. 2.-án indult, 1867. január elsejével pedig a *Sürgöny*be olvadt. Esményképének az angol *Times*-t tekintette, programja szerint a bécsi *Debatte* „ikertestvére” kívánt lenni, „a közvetítő párt”, magyarul: a konzervatív arisztokrácia lapja (Apponyi György gróf és Senyenyey Pál állt az orgánus mögött, Székely és Ludasi minden reggel Apponyitól kapta az utasításokat). Az előbbieket, akárcsak bécsi megfelelőjétől, a *Magyar Világtól* sem sajnálják az anyagi támogatást (a két újságot még a lapvezér Ludasi személye is összekötötte. Politikai színezete tehát ennek megfelelően alakult; harc a középbirtokos nemesség politikai befolyása ellen, az arisztokráta hegemonia megszerzéséért. Irodalmi-kulturális része azonban lényegbevágóan különbözött ettől. Megszűntekor Ludasi lapjáról is a *Fővárosi Lapok* mondja a legjellemzőbb ítéletet: „sikerült neki maga köré ügyes írói erőket is szerezni s a közönségnél némi figyelmet ébreszteni. De bár a lap egy darabig élénken volt kiállítva, s tárcájában sok érdekes munka jelent meg: iránya és vezércikkeinek könnyelműen élcelődő hangjánál fogva csakhamar aláhanyatlott a független véleményűek szemében” (1866. dec. 30., 297. sz. Fővárosi hírek).

A *Magyar Világ* munkatársi gárdája javarészt a megszűnt *Bécsi Híradó* publicistáiból, s mert a „háború a ‚Pesti Napló’ régi phalanxa ellen” irányult, az irodalmi ellenzék tagjaiból, vagy a hozzájuk hasonlóan gondolkodókból verbuválódott. Vajda János, Áldor Imre, Szini Károly, Vértesi

47. Uo. 77–78. l.

Arnold, Berecz Károly, Szathmáry Károly mellett, itt dolgozik Ágai Adolf, azaz: Náday Ezüstös is. Nem hiába írta hát Vajda a *Bécsi Híradóban*: „azon édes meggyőződéssel tesszük le tollunkat, hogy azt — rövid időn ismét fölvehetjük máshol” (1865. szept. 30., 224. sz.).

*

Vajda szemmel láthatóan újult kedvvel ír a *Magyar Világba*. Tárcai mondandójában nem nehéz fölfedeznünk a teljes tematikai szabadságot (nála csakúgy, mint a lap más író-munkatársainál). A költő él is a lehetőséggel. Itt közölt írásai közül jónéhány — szólunk már róla — a Vajda-próza szebb darabjai közé tartozik, a *Bécsi élményeim* (I—II. 1866. jan. 14., 10. sz., jan. 17., 12. sz.) például. Ez az életrajzi szempontból is értékes, kétreszes tárcsa a nosztalgia és a hazaszeretet, a csendes megnyugvás és a tervekkel várt jövő nagy érzéseinek egyenértékű költői képekbe vetített változása. Dicséri a Schönbrunn — egyik kedvelt tartózkodási helye — szépségét, azután váratlanul, mint nehezen leküzdhető vágy, buggyan ki sorai-ból a nosztalgia: „Ah kedves városliget! Nem Schönbrunn az igaz, de hiszen nem is ezzel kell kapcsolatba hozni, mert a Schönbrunn császári és nem népkert”. Az itthon kapott sebek is behegednek lassan: „miután már szeszélyem abbéli kedvtöltésével, embereket és isteneket magamra haragítani — az utóbbi évek alatt meglehetősen beelégedtem” (uo.). Buda panorámája (Budán, a Helytartótanács elnökségén dolgozik már ekkor) alkalmat ad élete egyik legdédelgettebb eszméje újfenti elmondására: „a budai várpalota erkélye alatt széttéktve: Schönbrunn a természet mostoha gyermekévé szegényül, s érezzük, hogy ős Budának e pontja van hivatva fejedelmi székhelye lenni a birodalomnak” (uo.). A tárcsa nemesen egyszerű befejezése nagy költőre vall, és nehéz megindultság nélkül olvasni: „az utcák csöndesek, zárva a kocsmák, pihen a filiszter. Hadd pihenjen — ha tud — a honfi gond is”. (Uo.).

Sok problémához szól hozzá, számtalan ferdeséget állít pellengérré a *Magyar Világba* írt tárcáiban. A magyar irodalom, a sajtó képviselői és mindenki, aki arra illetékes, miért nem érzi feladatának küzdeni nyelvünk tisztaságáért (*Nyelvhibáink özönéből* I—II. 1866. márc. 28., 73. sz., márc. 30., 74. sz.). Pest és Buda az elmúlt húsz év alatt sokat magyarosodott, római katolikus templomai nagy részében azonban még mindig német nyelvű az egyházi szónoklat (*Keserű falatok* 1866. máj. 1., 100. sz.). Miért nem állítanak fel Pesten és Budán magyar nyelvű operaházat, népszínházakat, ezek mind a lakosság magyarosodását segítenék elő (*Népszínházak Buda-Pesten*. I—II. 1866. jún. 26., 145. sz., jún. 27. 146. sz.).

Tárcaiban a politikai és társadalmi elemzés árnyaltabb, érettebb, mint a korábbi Vajda-írásokban. Szakít az 1862-es röpiratok sokszor egyoldalú sötétben látásával. Régebbi nézeteit nem egyszer korigálja is: „Tehát nem volt alapos abbéli aggodalmunk, hogy a nemzeti szellemerő hanyatlik, csak a kor [a Bach-korszakról van szó] volt igen kedvezőtlen”. (*Jegyzetek az írói karzaton* I. 1866. márc. 24., 69. sz.).

Nem lebecsülendő a *Magyar Világ*ba írt tárcák jelentősége Vajda költői-írói fejlődése szempontjából sem! A tárca publicisztikánk frekventált műfaja volt a reformkor idején, s az maradt néhány — a műfaj keretein belül végbement — változással az 1848/49-es forradalomra következő fél-században is. Olyanok alkottak benne jószerével máig sem kellően értékel-tet, mint Garay János, Kovács Pál, Frankenburg Adolf, Nagy Ignác; az ötvenes évektől Kecskeméthy Aurél és Ágai Adolf. Vajda írásai a műfaj legjobb hagyományait keltik életre és fejlesztik egyben tovább, egy nagy költő alkotókészségének egyéni zamatával nemesítve. A néhány markáns vonással megrajzolt, tipizálásra törekvő portré és életkép a leggyakoribb tárcáiban (*A kávélegény, Utcai hangversenyek, A hűhó zászlósai I—II., Vendéglők — Magyar Pincérek I—II.*). Tettenérhető írásaiban a tárca ötvenes-hatvanas években bekövetkezett fejlődése, tematikai bővülése is: az ismeret-terjesztő hatásos eszközzé válik a „könnyed csevely” műfaja (*Nyelvhi-báink özönéből I—II., Némely kifogásokról a Shakespearei művekben I—II., Clemenceau története I—II.*). Előfutárai némiképp az úti- és életképek (*Bécsi élményeim I—II., A kávélegény, Vendéglők — Magyar pincérek I—II.*) későbbi, nagy életképszerű verseinek, verses regényeinek, a *Találkozásoknak* vagy a *Köröndnél* és *Az állatkertben* címűeknek, egy újfajta, a népnemzeti irányénál korszerűbb népiesség létrehozóinak.

*

A *Pesti Napló* köre, a Kemény—Gyulai-csoporthoz tartozó írók, közöttük Arany János is — több-kevesebb fenntartással — csatlakoztak a középbirtokos nemesség irányzataihoz, mégpedig többségükben a Deák által vezetethez. A középbirtokos nemesség politikai irányzatai azonban maguk is ellenzéklet jelentettek ebben az időszakban, a hatalmat képviselő bécsi kormányzat ellenében. Az „irodalmi párttá” szerveződő csoport ellenzéke, tehát csak egy, az ellenfeleitől balra álló orgánumhoz csatlakozhatna. Ám ilyen orgánum a kiegyezést megelőző években még nincs. Amikor majd erre lehetőség nyílik, a kiegyezés után, az ellenzék soraiból sokan a szélsőbal szervezeteivel és orgánumaival találnak kapcsolatot (Vajda János, Áldor Imre, Szini Károly).

Megtalálta-e Vajda a „kormány hivatalos és nem hivatalos közlönyei-nél” a korábban idézett *Lapunk s a lapirodalom* c. cikkében⁴⁸ hón óhajtott „tágabb teret, magasabb és világosabb eszme-kört”, a „valósággal szabadabb mozgást, az általános érdekű dolgokban liberális működhetést?” Nos, társadalmi, kulturális kérdésekről szólva — láthattuk — igen. Tucatnyi glosz-szája a *Bécsi Híradóban*, tárcái a *Magyar Világban* közírói munkássága ér-tékei közé tartoznak, és sok esetben gazdagítják és módosítják a róla alko-alkotott képet. Nem volt iránytszabó tényező, mint az általa szekresztett *Magyar Sajtónál* vagy később a *Magyar Újságnál* s valószínűleg nem is akart azzá lenni. Az oly sokszor emlegetett „alulról jövő nyomás”-nak, a „közvé-lemény terrorjának”, lám ő sem tudott kitérni. Riaszthatta a kormánypárti

48. VKrK VII. k. 525. l.

lapok munkatársait körülvevő országos népszerűtlenség. Tünedeztek, fakultak a Bécs kínálta polgárosodás illúziói. Az 1865 nyarára—őszére datált, Jókaihoz címzett, idézett levele is erről tanúskodik: „elhihedd, hogy azon irtóztató következményű botlás után, melynek sebei majd megőrzítnek, óvatosabb és tántoríthatlanabb leszek még nálatok is, kik nem próbáltátok, mi szörnyű az igaz magyar emberre nézve: félreértve lenni, még pedig a legrosszabb értelemben?”⁴⁹

JÁNOS VAJDA'S „HÖLLENFAHRT” (1864—1867)

J. MIKLÓSSY

Der Aufsatz bietet einen „legendenauflösenden“ Einblick in die, bis zu dieser Zeit für einen „weissen Fleck“ gehaltenen Jahre des auch als Publizist hervorragenden ungarischen Dichters János Vajda. Vajda erwies sich in seinen 1862 herausgegebenen Flugschriften „Önbírálat“ (Selbstkritik) und „Polgárosodás“ (Bürgerliche Bestrebungen), ferner in der ersten Hälfte des Jahres 1863 von ihm redigierten Blatt „Magyar Sajtó“ (Ungarische Presse) in politisch-gemeinrechtlichen Fragen nachgiebiger, auf gesellschaftlicher Ebene aber radikaler als es zur Zeit hierzulande beinahe verpflichtend galt. Er wurde als Störer der nationalen Einheitsbestrebungen boycottiert, verliess deswegen Pest und übersiedelte nach Wien, wo er an der Ungarischen Hofkanzlei als Pressereferent Anstellung fand. Als Korrespondent betätigte er sich bei dem regierungsgesinnten Blatt „Sürgöny“ (Telegramm) und wird Mitarbeiter des halboffiziellen „Bécsi Híradó“ (Wiener Benachrichtiger“). Im Oktober 1865 übernimmt er wieder in Ungarn beim Statthalterrat einen Auftrag und schreibt Feuilletonsartikel ins Konservativgesinnte Blatt „Magyar Világ“ (Ungarische Welt), seine hier erschienenen und jetzt entdeckten Schriften sind übrigens Prachtstücke seiner Prosa und aus bestimmter Sicht auch eine Erneuerung der Literaturgattung des Feuilletons.

An seiner Umsiedlung nach Wien waren — neben der zwingenden Notwendigkeit — auch diejenigen seiner Illusionen beteiligt, welche er gegenüber den, die Kapitalisation unterstützenden Massnahmen der Schmerling-Kabinet hegte. Das wiener Jahr und auch das nächste zuhause wären für ihn Jahre der bitteren Enttäuschung. Wieder fand Bestätigung: die Habsburg-Monarchie unterstützt die ungarischen bürgerlichen Bestrebungen nur mit besonderer Beachtung ihrer eigenen Interessen, so dass diese — mangels politischer Unabhängigkeit — die ungarische Entwicklung nicht fördern können.

